

O U D S C H R I F T

(Vervolg van Vlaamse Stam, mei 1982, blz. 207 tot 216)

III. — HET (LEREN) LEZEN VAN OUD SCHRIFT

Na in wat voorafgaat gepoogd te hebben aan te tonen hoe het schrift zich in onze streken ontwikkeld heeft tot ons hedendaags handschrift, achten wij het nuttig deze bijdrage af te ronden met de aandacht te vestigen op het « lezen » en « leren lezen » van oud schrift.

In de periode van drie tot vier eeuwen die de meeste amateur-genealogen bij hun opzoeken bestrijken, komen zoveel schriftvormen voor dat het noodzakelijk is methodisch tewerk te gaan bij het lezen en ontleden van de oude teksten. Het is immers van groot belang de documenten niet enkel bij benadering te kunnen lezen, maar ze ook en vooral juist en volledig te kunnen lezen. Wanneer men een familiegeschiedenis inkijkt die teruggaat tot bv. 1500 en men verneemt naderhand dat de opsteller ervan slechts een zeer elementaire kennis heeft van oud schrift, mag men zich dan geen vragen stellen nopens de historische en wetenschappelijke betrouwbaarheid van het werk? Het ware anders zo de auteur zou te rade gegaan zijn bij een meer bevoegde en dit feit in de inleiding van zijn boek zou aangehaald hebben.

Onlangs hadden wij de gelegenheid om vast te stellen dat een amateur-genealoog in een poortersboek van de 16e eeuw gemeend had herhaaldelijk de naam te lezen die hij zocht. Toch niet al te zeker van zijn slag had hij fotocopies laten maken en deze doorgegeven voor lezing waarbij kon vastgesteld worden dat het ging om het woordje « legghen » dat in de meeste akten van die periode voorkwam! Wat zou er gebeurd zijn had hij enkel op zicht van de registers zijn conclusies getrokken?

Dit extreem voorbeeld wijst er op welke enorme flaters kunnen begaan worden door amateur-genealogen en -historici die het oud schrift niet of niet voldoende kunnen lezen. Op die wijze kan de aanwezigheid van een familie in een bepaalde stad twee eeuwen vroeger gesignaleerd worden dan historisch juist is en dit op grond van geraadpleegde bronnen, zonder enige bijbedoeling! Kennis van en ervaring met oud schrift zijn onontbeerlijk om op basis van archief-documenten verantwoord en betrouwbaar werk te leveren.

§ 1. Onderwijs in de paleografie in de 19e eeuw.

Het probleem is niet eigen aan onze tijd omdat wij nu verder af staan van de te raadplegen teksten. Ook vroeger zocht men naar gepaste methoden om het lezen van het oud schrift aan te leren.

De nooit volprezen Prof. E. Strubbe heeft ons een studie nagelaten waarin hij het onderwijs in de paleografie op de Brugse Bogaerdeschool in de 19e eeuw beschrijft. Een gedeelte van dit werk (28) vatten wij samen in de volgende alinea's.

Op bedoelde school, gesticht in de 13e eeuw, vormde men o.a. toekomstige bedienden of klerken, waarvan sommige later, beroepshalve, ertoe gehouden waren kennis te nemen van oude registers en oorkonden. Op het programma kwam er tot 1883 een vak voor: « Lezen van oude geschriften », dat in werkelijkheid een onder-

richt was in de paleografie. Het lezen van oude geschriften werd er enkel aangeleerd door het naschrijven van teksten.

Die methode, het naschrijven, werd aanzien als de enig goede voor het leren lezen van oude documenten en was tot ver in de 19e eeuw, de oorzaak van een overladen programma in de Bogaerdeschool. De leerlingen waren niet alleen verplicht zich het gewone schoonschrift en enkele sierschriften eigen te maken, maar ze moesten ook de verschillende gotieke schriftvormen kunnen neerpennen. Immers, sinds het begin van de 16e eeuw, had men, telkens een nieuwe variëteit van het gotiek cursief gebruikelijk werd, het nieuwe naast de oudere op het programma geplaatst. Omstreeks 1800 omvatte dit schrijfontoericht :

1. het humanistisch cursief ;
2. het gotiek cursief van het begin der 16e eeuw ;
3. het gotiek cursief van het einde der 16e eeuw ;
4. het 17e eeuwse gotiek cursief ;
5. het gotiek cursief van de eerste helft der 18e eeuw ;
6. een onbepaald aantal sierschriften.

Door Cornelis Brans werd dit programma in 1830 nog uitgebreid tot het naschrijven van oorkonden van de 13e, 14e en 15e eeuwen.

Dit was geen unicum voorbehouden aan de Bogaerdeschool. In een schoolschrijfboekje van 1792 van een zekere J. Lamote van Hondshoote kwamen 22 schoonschrifttoefeningen voor :

- 5 maal het cursief van het einde der 18e eeuw in gewone vorm en 2 maal in siervorm ;
- 2 maal de romeinse en 2 maal de cursieve boekletter ;
- 2 maal de gotieke boekletter in gewone en eenmaal in siervorm ;
- 5 maal het gotieke cursief van de 16e eeuw, 3 maal dit van de 17e eeuw en eenmaal dit van de 18e eeuw ;

in totaal dus 9 verschillende schriftvormen (29) !

Het programma van de Bogaerdeschool werd slechts gevormd na de opkomst van het humanistisch schrift in de 16e eeuw en bevatte dus slechts schriftvormen vanaf die tijd. De niet meer gebruikelijke cursieven werden op het programma behouden en waren verplichtend na te schrijven door de leerlingen. Uit die verplichting heeft men later wellicht afgeleid dat het naschrijven het meest doeltreffende middel was om een schrift vloeiend te leren lezen. Prof. E. Strubbe verhaalt in zijn hoger vermelde bijdrage ook hoe dit in de praktijk gebeurde.

Eenzijds beschikte men over uitgegeven voorbeelden van schriften, bv. de in 1818 door Koning gepubliceerde « Algemene ophelderende verklaring van het oud letterschrift », anderzijds liet Cornelis Brans, die tot 1884 leraar was aan de Bogaerdeschool, naar een eigen ontwerp, zes teksten drukken die hij « Oude schrijfwijzen » noemde en waarin gotieke cursieven van de 13e tot 18e eeuwen opgenomen werden, nl. naschrijvingen van oorkonden. De slechts drie bladen begrijpende uitgave van C. Brans, bevatte bovendien een twaalfstal vormen van de letters van het alfabet, verschillende voorbeelden van romeinse en arabische cijfers en enkele voorbeelden van verkortingen.

Benevens het kopiëren van die voorbeelden waren de gevorderde leerlingen ertoe gehouden oude oorkonden van het Brugse stadsarchief, die door de school ontleend werden, na te schrijven.

Alhoewel het letterlijk en vormgetrouw naschrijven van oude teksten voorzeker een zeer goede manier is om het schrift van onze oudste archiefstukken te leren lezen, toch is die manier bezwaarlijk nog toe te passen op de handschriften vanaf de 16e eeuw. Het schrift wordt immers vanaf die tijd zozeer beïnvloed door de eigen « hand » van elke schrijver, dat men moeilijk nog kan spreken van schrijvers die behoren tot bepaalde schrijfscholen.

In die omstandigheden volstaat het niet meer een algemeen gangbaar lettertype van een bepaalde vorm te kunnen naschrijven om eender welke tekst uit die tijd te leren lezen. Men moet een meer algemeen begrip van het oud schrift aankweken om het te leren lezen. Men moet ook veel meer stukken doornemen om het schrift van een bepaalde periode te kennen. De tijd en de vaardigheid ontbreken om alle persoonsgebonden eigenaardigheden van de schriften nog na te schrijven. Waar het het leren lezen van handschriften vanaf ± 1550 betreft, wordt naschrijven eigenlijk nutteloos.

Dit heeft L. Gilliodts-van Severen, stadsarchivaris te Brugge, blijkbaar ingezien toen hij in 1874 gelast werd met de cursus « Lezen van oude geschriften » van de Bogaerdeschool. Hij beperkte zich ertoe de leerlingen het oud schrift te leren lezen, het naschrijven liet hij wegvallen. Bovendien deed hij zijn leerlingen op zijn archief komen waar hij hen op de oorspronkelijke stukken aan het oefenen stelde. Die leesoefeningen beperkten zich zeker niet tot het lezen van de voornaamste gegevens, maar elk stuk moest allicht van het begin tot het einde letterlijk kunnen gelezen worden vooraleer de leerling bekwaam geacht werd oud schrift te kunnen lezen.

§ 2. Hoe oud schrift leren lezen ?

Wanneer men geen onderricht in paleografie genoten heeft, zoals dit het geval is met de overgrote meerderheid amateur-genealogen en -historici, is men wel verplicht proefondervindelijk tewerk te gaan. Dit betekent dat men, naar gelang de opzoekingen vorderen, kennis maakt met schriften die, hoe verder men teruggaat in de tijd, steeds moeilijker leesbaar worden. Uiteindelijk belandt men bij gotieke cursieven waarin men zelfs de elementaire gegevens niet meer kan ontcijferen. Dit ligt bij amateur-genealogen hoofdzakelijk aan het feit dat ze te vlug opschieten en spoedig twee à drie eeuwen ver geraken met hun vorsingswerk. Hierbij dient aangestipt dat zij in het beginstadium van hun opzoekingen enkel de meest noodzakelijke gegevens opnemen om vooraf een kwartierstaat op te maken. Familiegeschiedenis is werk voor later. Die vlugge vooruitgang is er de oorzaak van dat weinig of geen aandacht besteed wordt aan het schrift waarin de documenten gesteld zijn en zeker niet aan de evolutie van het schrift, al is het dan in tegen-gestelde zin. Men stelt alleen vast dat het schrift moeilijker leesbaar wordt naarmate men teruggaat in de tijd. Wij hebben wel eens de uitlating gehoord dat de mensen vroeger « zo slecht konden schrijven » ! Dit is werkelijk de rollen omkeren ! In feite schreef men vroeger beter dan nu, in acht genomen de middelen waarover men beschikte. Men vergete ook niet dat documenten die twee of drie eeuwen, of meer nog, oud zijn al heel wat meegemaakt hebben en dat het schrift bijgevolg door allerlei omstandigheden veel van zijn duidelijkheid heeft verloren.

In onze bijdrage hebben wij getracht aan te tonen dat het schrift in de loop der eeuwen een merkwaardige evolutie gekend heeft om uiteindelijk tot ons heden-

daags handschrift te komen. Wellicht gaat die ontwikkeling verder zonder dat wij ons hiervan bewust zijn. Zal de mens van het jaar 2050 nog schrijven met dezelfde lettertekens als wij het hedendaags doen ? Of zal het handschrift totaal verdwijnen ?

Om vorsingswerk te doen in handschriftelijke bronnen zou men **vooraf** moeten op de hoogte zijn van de manier waarop die stukken tot stand gekomen zijn, van de middelen waarmede ze gevormd werden en zeker van de vormen der gebruikte schriftsoorten. Dit is geenszins het geval met amateur-genealogen die hun opzoekingen aanvangen zonder de minste notie van oud schrift.

Nochtans kunnen opzoekingen en het leren lezen van oud schrift samengaan. Alhoewel het ter hand nemen van een paleografische studie zeer nuttig kan zijn is dit niet onontbeerlijk.

In familiekunde zijn we gewoon te vertrekken van het bekende om het onbekende te ontdekken. We beginnen met de huidige generatie om de vorige op te zoeken en te beschrijven. De gevonden gegevens zijn ons opnieuw nuttig om een verdere generatie op te sporen, enz. Met oud schrift kunnen we een gelijkaardige werkwijze toepassen : van het hedendaagse schrift uit komen we in contact met de handschriften van de vorige eeuw en van daaruit bij die van de 18e eeuw. In die eeuw maken we kennis met het laatgotieke cursief, maar hier beginnen de moeilijkheden. Wil men met het leren lezen van oud schrift hetzelfde tempo aanhouden als bij het opmaken van een kwartierstaat, dan zal men vroeg of laat moeten ondervinden dat bepaalde stukken om zo te zeggen niet meer leesbaar zijn. We hebben de gewoonte aangenomen om uit de documenten die nodig zijn voor ons doel enkel die gegevens te putten waarmede we onze kwartierstaat willen stofferen. Dat is, in vergelijking met wat de akten, staten, registers, enz. bevatten, miniem. Het aanleren van oud schrift gaat niet zo vlug !

We moeten dus komen tot een methode waarbij én het vorsingswerk én het leren lezen van oud schrift gebaat zijn. Dit is enkel mogelijk wanneer we de opzoekingen wat trager uitvoeren en aandacht gaan besteden aan het schrift zelf. Dit doen we best wanneer we de eerste moeilijkheden ondervinden bij het lezen van sommige letters of woorden. Vanaf dit ogenblik doen we er goed aan de teksten waarin moeilijk leesbare delen voorkomen grondig door te nemen. Zeer goed is : fotocopie laten nemen van geheel het document of, indien het al te lang is, van een paar bladzijden ervan.

Hoe verder we vorderen, hoe meer dergelijke moeilijkheden zullen voorkomen en hoe meer aandacht we zullen moeten geven aan het schrift zelf. Telkens laten we fotocopieën nemen.

In dit stadium van de opzoekingen moeten we dan thuis, benevens het schiften en noteren van de gevonden gegevens, meer en meer tijd gaan besteden aan het leren lezen van oud schrift.

Uit eigen ondervinding kunnen wij voor die oefeningen volgende werkwijze ten zeerste aanbevelen : 1° lezen en 2° schrijven (wij zouden er kunnen aan toevoegen : 3° herlezen en 4° herschrijven, enz.).

Eerste vereiste : LEZEN.

Hiermede wordt bedoeld : de **ganse** tekst van een stuk lezen, ook al is die langer dan hetgeen we nodig achten voor het doel dat we ons stellen. Het komt er nu immers niet zozeer meer op aan nieuwe gegevens te ontdekken, maar wel

degeijk om het schrift zelf te bestuderen met al de eigenaardigheden die de schrijver van dienst eraan gegeven heeft, hetzij gewild, hetzij onbewust uit een jarenlange gewoonte. We laten hierbij geen enkele zinsnede, geen enkel woord, geen enkele letter achterwege zonder zeker te zijn van de juiste lezing.

Tweede verelste : SCHRIJVEN.

Om een grondige kennis van oud schrift te verkrijgen volstaat het echter niet alleen maar te lezen. Bij een eenvoudige lezing worden gemakkelijk, zelfs onbewust, schrijfwijzen van letters over het hoofd gezien omdat we, voortgaande op de klank van bepaalde woorden, deze gemakkelijk kunnen reconstrueren zonder hiervoor alle letters één voor één te herkennen. Wanneer we dan bepaalde letters, die we wellicht vroeger reeds ontmoet hebben, opnieuw tegenkomen in een ander woord hebben we de indruk deze nog nergens te hebben gezien. Wij denken hier bijvoorbeeld aan de minder voorkomende letters y voor ij, q, x voor ks, enz.

Er is slechts één middel om zeker te zijn dat men alle letters van een bepaalde tekst kan lezen en dat is : die tekst **letterlijk overschrijven**. Hiermede wordt natuurlijk niet bedoeld het naschrijven waarover we het hadden in de vorige paragraaf bij de methode toegepast in de Bogaerdeschool te Brugge.

Dit middel moet men alleszins toepassen wanneer men te doen heeft met teksten die men, na een tweede of derde lezing, nog niet volledig onder de knie heeft. De uitwerking van die methode moet ook gepaard gaan met een werkwijze die men steeds op dezelfde manier toepast. Men begint met de lijnen in de rand van de fotocopie te nummeren en in het afschrift gebruikt men telkens een nieuwe schrijflijn wanneer in het origineel een nieuwe lijn voorkomt. In het afschrift nummert men telkens ook de lijnen zoals in het origineel. Op die wijze vindt men bij een volgende poging gemakkelijk de bij een vorige onleesbaar gebleven delen terug.

Bij het afschrijven moeten alle woorden voluit weergegeven worden, d.w.z. dat alle verkortingen en samentrekkingen volledig worden geschreven. De zinsneden, woorden of lettergrepen die men niet kan lezen in het begin late men duidelijk in het afschrift uitkomen hetzij door puntjes, hetzij door eender welk ander opvallend teken. Men late ook telkens voldoende plaats over in het afschrift om later de ontbrekende woorden bij een nieuwe lezing te kunnen invullen. Een voorname regel bij het afschrijven is : nooit gissingen of veronderstelde schrijfwijzen in inkt te zetten in het afschrift. Die woorden schrijve men voorlopig in potlood, zodat bij later nazicht duidelijk blijkt dat men tijdens de vorige lezing niet zeker was van de schrijfwijze.

Men zal ons misschien tegenwerpen dat die methode al te omslachtig en te tijdrovend is. Hierop willen wij nochtans van meetaf aan antwoorden met te wijzen op de drie voornaamste voordelen die deze methode voor elk vorser opleveren zal, wanneer hij, met de nodige zelf-discipline, telkens hij moeilijkheden ondervindt, op uitgebreide teksten zal oefenen :

1. Wanneer men na een geleidelijke teruggang tot de schriften van het 1e kwart der 17e eeuw, bij de meestal moeilijk leesbare teksten van het einde der 16e eeuw zal belanden, is het duidelijk dat men heel goed zal gewapend zijn om ook die teksten met succes door te nemen. Men zal immers reeds tal van eigenaardigheden van het gotiek cursief onder de knie hebben. Dit betekent een groot voordeel t.o.v. iemand die geen of weinig aandacht besteed heeft aan het leren lezen van oud schrift in de loop van de eerste opzoekingen.

2. Het grondig lezen van volledige documenten, dus veel meer dan feitelijk nodig is voor een kwartierstaat, zal tal van feiten en details doen aan het licht komen, niet alleen rechtstreeks in verband met de opzoeken zelf, maar ook betrekkelijk de inrichting van besturen, rechtsmachten en allerlei instellingen uit vroeger tijden. De kennis hiervan kan alleen maar het verdere vorsingswerk bevorderen.

3. Bij het lezen en ontleden van langere teksten geraakt men ook veel meer vertrouwd met de taal van de stukken en met de soms eigenaardige termen, zinswendingen en uitdrukkingen die sinds lang uit ons taalgebruik verdwenen zijn. Dit is dan opnieuw een voordeel bij latere opzoeken.

(wordt voortgezet)

André GHYSELBRECHT

(28) E.I. Strubbe, « Onderwijs in de Paleografie te Brugge in de 19e eeuw », in *Miscellanea J. Gessler* (1948), blz. 1178 - 1189.

(29) Prof. Strubbe († 7-11-1970) was in het bezit van dit schoolschrijfboekje, alsook van de verder aangehaalde uitgaven van J. Koning en C. Brans. Sinds zijn overlijden en de verkoop van zijn bibliotheek schijnen die documenten spoorloos.